

**ТРАДИЦІЇ АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДІЄВІСТИКИ В
НОВОРОСІЙСЬКОМУ — ОДЕСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: КАФЕДРА
ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА СЕРЕДНІХ ВІКІВ**

Відкриття Новоросійського університету в Одесі, як відомо, відбулося 1 травня 1865 року. Серед факультетів нового центру освіти, як пише в своїх спогадах відомий учений — античник В. І. Модестов, "був непоганий на перший раз і історико-філологічний факультет"¹. Дійсно, біля його витоків стояли сам В. І. Модестов, молодий петербуржець, магістр римської словесності, якому судилося стати одним з провідних російських фахівців з історії стародавнього Рима; викладачі колишнього Рішельєвського ліцею: спеціалісти з античної історії П. К. Брун і В. Н. Юргевич; визначний славіст і візантінознавець В. І. Григорович; випускник Дерптського університету, професор грецької філології, Ф. А. Струве.

Дисципліни антикознавчого профілю і курси з медієвістики читалися по кафедрах грецької і римської словесності, а також загальної історії. Подією в житті історико-філологічного факультету став захист докторської дисертації В. Н. Юргевича у 1866 році. Диспут вівся в класичному стилі на латинській мові. Учасниками його були Ф. А. Струве, В. І. Григорович та В. І. Модестов. В. Юргевич разом з П. Бруном і Ф. Струве були активними співробітниками Одеського товариства історії і старожитностей, а з 1883 року Юргевич фактично очолив товариство, ставши його віце-президентом. Вчений досліджував античну археологію, нумізматику та епіграфіку Північного Причорномор'я і залишив безліч цінних праць, які використовуються сьогодні при читанні загальних і спеціальних курсів по кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків². В 70-ті роки XIX сторіччя (в 1875 р.) до Одеси на кафедру грецької словесності прибув Л. Ф. Воеводській. Його роботи в галузі грецької культури і міфології стали однією з перших у вітчизняній історіографії спроб комплексного підходу до вивчення джерел з використанням методів суміжних дисциплін (етнографії, порівняльного мовознавства і ін.)³.

Ранній етап історії факультету також позначений діяльністю плеяди блискучих медієвістів. Випускник Петербурзького університету, майбутній академік Ф. І. Успенський, працював в Новоросійському університеті двадцять років (1874-1894). Він читав курси з історії ста-

родавнього світу та середніх віків, історії Візантії; жваво цікавився місцевою історією і археологією, був членом Одеського товариства історії і старожитностей. Активний організатор дослідження візантійської старовини, Ф. Успенський став в 1895 році директором Російського Археологічного інституту в Константинополі. Візантія, слов'яни, Київська Русь — ось сюжети, які особливо привертали увагу науковця. В роки його перебування в Одесі навколо нього групувалися колеги і учні, які представляли різні сфери гуманітарного знання: візантинознавець С. Д. Пападімітріу; славіст М. Г. Попруженко; філолог В. М. Істрін. Серед учнів Федора Успенського був також А. Г. Готалов-Готліб, який в 1893 році одержав Золоту медаль за конкурсну роботу "Військовий устрій Візантійської імперії". "Найближчим моїм керівником був знаменитий візантолог, згодом академік Успенський. Після закінчення курсу я працював один рік під керівництвом професора Р. Ю. Віппера, нині академіка, що тимчасово заміщав кафедру загальної історії"⁴ — згадує в своїй автобіографії Артемій Григорович, людина складної і багатой біографії і насправді енциклопедичної освіченості. На 20 квітня 1948 року, коли професор Готалов-Готліб завідував кафедрою історії стародавнього світу і археології в Одеському державному університеті, у нього було опубліковано понад 150 статей з всесвітньої історії та історії освіти в "Енциклопедичному Словнику Брокгауз-Єфрон", "Новому Енциклопедичному Словнику Брокгауз-Єфрон", "Великій Радянській Енциклопедії" і "Педагогічній Енциклопедії". Від 1871 до 1888 року на історико-філологічному факультеті викладав ще один корифей візантинознавства, археології та мистецтвознавства — майбутній академік Н. П. Кондаков. Саме в Одесі він захистив свою магістерську дисертацію "Пам'ятник Гарпій з Малої Азії і символіка грецького мистецтва" (1873). За період роботи в університеті вчений читав лекції з історії мистецтва античності та християнських пам'яток до XVI соліт-тя⁵. Серед його учнів можна назвати Є. К. Редіна і Д. В. Айналова.

Новий етап в історії факультету починається після затвердження Загального Статуту Імператорських російських університетів від 23 серпня 1884 року⁶. Вивчення стародавнього світу та середніх віків концентрується відтепер на кафедрах класичної філології, загальної історії, теорії та історії мистецтв, церковної історії. Згодом до університету приходить учень перербурзького професора Ф. Ф. Соколова — О. В. Нікітський. З іменем цього дослідника тісно пов'язане становлення грецької епіграфіки в Новоросійському університеті. Сферою інтересів науковця стали західно-локридські та дельфійські написи. О. В. Нікітський розробив спецкурс з грецької епіграфіки (у подальшому продовжений С. А. Селівановим і М. І. Мандесом)⁷.

Понад два десятиріччя в університеті працював автор численних робіт з історії стародавньої Греції і Рима, епіграфіки, археології Північного Причорномор'я, Е. Р. фон Штерн⁸. Великою заслугою професора Штерна є створення власної школи античників: М. І. Мандес, Б. В. Фармаковській, Є. Г. Кагаров, М. Ф. Болтенко гідно представляють університетське антикознавство. Визначний археолог вперше провів ґрунтовні розвідки на місці античної Тири, а з 1904 року почав досліджувати іонійське поселення на острові Березань. Його учні Б. Фармаковській і М. Болтенко виконали зразкові за методикою розкопки античної Ольвії і Березані⁹.

Період на зламі XIX і XX століть характеризується різнобічною діяльністю фахівців кафедр класичної філології та загальної історії, серед яких Ф. Є. Корш, О. М. Деревницький, М. І. Мандес, Б. В. Варнеке, Ф. С. Режабек, Р. Ю. Віппер, Є. І. Щепкин, В. Е. Крусман, П. М. Біцилли. Традицію вивчення пам'яток мистецтва підтримував О. А. Павловський; питання історії становлення і розвитку християнської церкви розробляли В. М. Войтковським, М. Ф. Красносельцевим і О. П. Доброклонським. Після Жовтневої Революції, в 1920 році, університет було ліквідовано. Центром підготовки істориків став Інститут народної освіти, де продовжували роботу представники "старої школи": М. І. Мандес, Б. В. Варнеке, В. Ф. Лазурській. З'явилося і нове покоління науковців — С. С. Дложевський, М. Ф. Болтенко, О. Л. Вайнштейн, К. П. Добролюбський. В 1933 році університет було поновлено і наступного року було створено історичний факультет, до складу якого увійшли кафедра історії стародавнього світу та археології і кафедра історії середніх віків. Евакуація університету в роки Великої Вітчизняної війни не припинила його діяльності, так що в післявоєнні роки він зумів швидко відновити свою роботу.

Доля викладачів університету склалася по-різному. Деяких з них, хто залишався в Одесі, у тому числі В. Ф. Лазурського і Б. В. Варнеке, після звільнення міста від загарбників було заарештовано за "співпрацю з окупаційними властями". Вже незабаром стала зрозуміла необґрунтованість звинувачень і справу було припинено. Професор В. Ф. Лазурській повернувся до роботи в університеті, в той час як Б. В. Варнеке помер в тюремній лікарні НКВД в Києві (1944)¹⁰. Професор М. М. Розенталь, який за часів евакуації очолював кафедру історії середніх віків, після війни відновив читання курсів по історії Англії і Франції. Кафедрою історії стародавнього світу та археології керував А. Г. Готалов-Готліб, який успішно викладав і готував аспірантів. Серед учнів професора Готалова-Готліба був П. О. Каришківський-Ікар. Майбутній візантинознавець і античник навчався в окупованій Одесі у професора Варнеке. Він закінчив університет

в 1945 році, а в 1946 році поступив до заочної аспірантури і з цього ж часу став асистентом кафедри історії стародавнього світу та археології.

Знаменно, що кандидатська дисертація П. О. Каришковського (1951) на тему "Політичні взаємовідносини Русі, Болгарії та Візантії у 967-971 рр." відбиває основну частину спектру наукових розвідок, започаткованих фахівцями із всесвітньої історії на історико-філологічному факультеті Новоросійського університету. Петро Осипович, такий же різнобічний і широко освічений, як його блискучі попередники (достатньо пригадати, що він працював в 1947-1952 роках вчителем фізики і астрономії в школі робітничої молоді!) вів велику викладацьку і дослідницьку роботу¹¹. У 1953 році було утворено кафедру загальної історії, де став працювати молодий кандидат історичних наук. Поступово коло його інтересів розширилося і дещо модифікувалося. Його дослідження концентрувалися відтепер навколо античної археології та нумізматики. Докторська дисертація П. О. Каришковського — "Монетна справа і грошовий обіг Ольвії (VI в. до н. е. — IV в. н. е.)" була захищена в 1963 році¹². Таким чином, творчість професора П. О. Каришковського втілює багаторічну спадкоємність. Дійсно, лінія: Федір Успенський — Артемій Готалов-Готліб — Петро Каришковський ілюструє безперервну традицію в історії нашої кафедри і факультету XIX-XX століть. В 1963 році саме Петро Осипович очолив новостворену кафедру історії стародавнього світу та середніх віків, яка існує і понині.

Разом з П. О. Каришковським на кафедрі протягом кількох десятиріч поспіль працювала медієвіст доцент І. В. Зав'ялова, досвідчений педагог, спеціаліст з історії Франції. Традиції вивчення античної та середньовічної історії Європи розвивалися в 70-80 роки. В цей час захистили кандидатські дисертації викладачі кафедри А. Г. Загинайло, Р. Д. Бондар, С. Б. Охотніков (з історії античності); І. В. Немченко, О. О. Радзиховська, О. Б. Дьомін (з історії середньовіччя). Одним із найважливіших напрямків антикознавства на кафедрі у цей період стали археологічні дослідження старожитностей Північного Причорномор'я. Розкопки проводились на давньогрецькому городищі Ніконій (с. Роксолани), римській фортифікаційній споруді біля села Орловка, а також на інших античних пам'ятках регіону (острів Березань, Ольвія, Тіра та інші).

Крім античної археології на кафедрі було започатковано дослідження пізньопалеолітичних пам'яток. На цьому терені працював професор В. Н. Станко, який прийшов на кафедру наприкінці 80-х років. З його ініціативи у 1993 році із складу кафедри виділилась нова структурна одиниця — кафедра археології та етнології України. Її очолив профе-

сор В. Н. Станко, в той час як античники та медієвісти продовжували працювати на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків під керівництвом доцента А. Г. Загинайла, згодом — доцента І. В. Немченко, а з 2000 року — доцента О. О. Радзиховської. У 2004 и 2005 роках на кафедрі було захищено дві кандидатські дисертації — Т. О. Ізбаш (античність) та О. В. Білецької (середньовіччя).

В останнє десятиріччя чітко структурувалася система загальних курсів, що читаються по кафедрі: "Вступ до історичної науки" (доц. Радзиховська О. О.), "Історія стародавнього Сходу" (доц. Бондар Р. Д.), "Історія стародавньої Греції" (ст. викл. Ізбаш Т. О.), "Історія стародавнього Риму" (доц. Бондар Р. Д.), "Історія середніх віків. —

1 частина" (доц. Радзиховська О. О.), "Історія середніх віків. —

2 частина" (доц. Немченко І. В.). Крім загальних курсів читаються спеціальні дисципліни, серед яких: "Міста античного Причорномор'я у VI-I століттях до н. е."; "Культура стародавнього Риму"; "Історичні портрети середньовічної Європи"; "Культура Флоренції XIII-XVI століть"; "Походження латинського письма. Мистецтво читання рукописів"; "Культура арабського Сходу VII-X століть"; "Культура Іспанії доби Ренесансу".

Під керівництвом викладачів кафедри історії стародавнього світу та середніх віків студенти спеціалізації отримують навички самостійної наукової роботи з археологічними, нумізматичними, епіграфічними пам'ятками, опановують методи читання старовинних рукописів та книг. Студенти спеціалізації мають можливість апробації найбільш змістовних досліджень на щорічних студентських конференціях Одеського національного університету імені І. І. Мечникова та інших наукових форумах. З метою кращого опанування студентами спеціалізації мистецтва читання та датування старовинних текстів на кафедрі було прийняте рішення впровадити музейну практику на базі найвизначніших книгозховищ України — бібліотек та музеїв Києва та Львова (для студентів II курсу). Для епіграфічної роботи та надбання професійних навичок в галузі проведення екскурсій, кафедра практикує огляд студентами музеїв-заповідників Північного Причорномор'я — Тіри та Ольвії. Особливе місце у планах науково-виховної роботи займає діяльність Студентського наукового гуртка історії стародавнього світу, протягом багатьох років очолюваного доцентом Р. Д. Бондар. На щомісячних засіданнях гуртка обговорюються доповіді, проводяться дискусії, вивчаються відеоматеріали. Під керівництвом доцента О. О. Радзиховської проходять засідання наукового товариства студентів та молодих вчених при Одеському Будинку Вчених. В його роботі приймають участь студенти старших курсів спеціалізації, аспіранти та випускники історичного факультету.

Викладачі, співробітники та аспіранти кафедри організують різноманітні наукові форуми та приймають участь в багатьох міжнародних конференціях та симпозиумах у наукових закладах України, Росії, Греції, Болгарії, Польщі, Нідерландів, Франції, Сполучених Штатів Америки. Кафедра постійно проводить міжнародні конференції "Чтения памяти профессора П. О. Карышковского" (мали місце в 1989, 1991, 1996, 1998, 2001, 2003 роках).

Таким чином, з моменту фундації університету і до теперішнього часу на кафедрі існує безперервна традиція наукового дослідження і викладання античної та середньовічної історії, допоміжних історичних дисциплін, краєзнавчої роботи. Підтримувати та розвивати цю традицію — наш обов'язок вчених та викладачів.

Примітки:

1. *Новороссийский университет в воспоминаниях современников / авт. — сост. Ф. А. Самойлов. — Одесса: Астропринт, 1999. — С. 12.*
2. *Кочубинский А. А. У гроба, перед университетом [речь, произнесенная на похоронах В. Н. Юрзевича] // Записки Одесского общества истории и древностей. — Т. XXII. 1900. — IV. Некрологи. — С. 4.*
3. *История Одесского университета за 100 років. 1865-1965. К.: Либідь, 1968. — С. 323 та наст.*
4. *Архив Одесского Национального университета. — Личное дело Готалова-Гот-либа А. Г. — Л. 1-2.*
5. *Тункина И. В. Материалы к биографии Н. П. Кондакова // Никодим Павлович Кондаков. Личность, научное наследие, архив. — К 150-летию со дня рождения. — Palace Editions. 2001. — С. 9-23; Радзиховська О. О. Кондаков Никодим Павлович // Професори Одесского (Новоросійського) університету. — Т. 3. — Одеса, 2000. — С. 90-94.*
6. *Общий Устав Императорских российских университетов от 23 августа 1884 г. — Полное собрание законов Российской империи. — Собрание III. — Т. IV. — 1884. (№ 1934-2642). — СПб., 1887. — № 2404. — С. 456-474.*
7. *Березин С. Є., Ізбаши Т. О. Нікітський Олександр Васильович // Професори Одесского (Новоросійського) університету. — Т. 3. — Одеса, 2000. — С. 348-349; Березин С. Є. Греческая эпиграфика в Новоросійском университете // "Древнее Причерноморье. В чтения памяти профессора Петра Осиповича Карыш-ковского". — Одесса, 2001. — С. 18-22.*
8. *Российский Архив Института истории материальной культуры (г. Санкт-Петербург). — Ф. 1. — Д. 8. — Формулярный список о службе ординарного профессора Новоросійского Императорского Университета, действительного статского советника Эрнста Романовича фон-Штерна. Л. 6-17.*
9. *Научный архив Одесского Археологического музея Национальной Академии Наук Украины!, инв. № 915 — 143 л. [личный архив М. Ф. Болтенко].*

10. Тункина И. В. Новые материалы к биографии проф. Б. В. Варнеке // Древнее Причерноморье. — III Чтения памяти профессора Петра Осиповича Карыш-ковского. — Тезисы докладов юбилейной конференции. — Одесса, 1996. — С. 109-111.
11. Избаш Т. О. Карышковський Петро Йосипович // Професори Одеського (Новоросійського) університету. Т. 3. — С. 34-36.
12. Карышковский П. О. Монетное дело и денежное обращение Ольвии (VI в. до н. е. — IV в. н. е.). — Одесса, 2003.